

A zoboraljai magyar etnikum

A nyitrai völgyi szlovák nyelvtengerben fekvő palóc falvak összességét a köztudat általában palóc szigetnek nevezi. Ez az elnevezés felületes és téves, mert a palóc nyelvterület nem sziget, hanem félszigetet alkot, melynek közvetlen kapcsolata van a Léva vidék magyar falvaival, dél felé Fajkúrt mellett érinti a magyar nyelvhatárt, északon Vicsápapátnál torkollik a szlovák nyelvtengerbe, míg kelet felé Lédec alkotja határát. Etnográfiai szempontból tehát jelentőséggel bír annak megállapítása, hogy nem lemorzsolódásra ítélt nyelvszigetről, hanem a magyar nyelvterülettel összefüggő félszigetről van szó.

A lakosság számárányát illetően a palóc nyelvterület túlnyomóan magyar többséget számlál. A falvak eredetével kapcsolatban a különféle kútforrások (Vályi (1799). Fényes (1837), Cornig (1955) stb.) eltérő magyarázatokkal szolgálnak, feltevésekkel, melyek magukon viselik a meggyőző erő hiányát. A legtöbb kútforrás megegyezik abban, hogy a betelepített lengyel és sziléziai lakosok nagy száma és erős asszimiláló hatása következtében elszlávosodás következett be. Ezzel szemben azonban utalnak arra is, hogy vannak szláv települések is, melyek elmagyarosodnak. Az újabb keletű forrásmunkák óvatosan kezelik a kérdést, leszögezve, hogy nehéz ítéletet mondani. Petrov tanulmánya (1927) a falvak múltját kutatva leszögezi, hogy: „ha e falvakban az elmúlt évszázadokban szlávosítás volt, úgy a szláv asszimiláló erőnek tudható be, ami eredményként könyvelhető el.” Más forrásmunkák pedig egyszerűen megelégszenek annak megállapításával, hogy „meghajolunk Petrov véleménye előtt.” A. Granatier, a Szlovák Liga főtítkárának tanulmánya (1930) megállapítása szerint: „éppen azokban a falvakban állunk magyarizálás előtt, melyek még ma is megőrizték eredeti szlovák nyelvüket. Ezek a legtermékenyebb vidéken, a Zobor alján vannak. Ezzel szemben azok a falvak, melyek neve magyar hangzású, tizennyolcadik századbeli szlovák települések.” Ezután felveti a kérdést, vajon miképpen lehet ezt megmagyarázni, de a kérdésre nem ad feleletet.

Komoly etnográfusok alapos kutatások nyomán készült, felkészültséggel írt munkái a falvak eredetével kapcsolatban nem merték kimondani a döntő szót, a végleges megállapítást. Vannak nézetek, melyek szerint erdélyi, székely településről van szó. Ezt a feltevést alátámasztja Zsére és környékének nyelve, erdélyi tájszólások hasonlósága, hasonló nevű helységnevek, dűlők nevei, bibliai keresztnemek, vén palócok visszaemlékezései az őszülőkötől hallott elbeszélésekre, legendák, hagyományok, mind-az azonban távolról sem bír meggyőző erővel.

A ködbevesző múlt mindmáig megőrizte a valóság titkát.

Megmaradunk tehát annál a megállapításnál, hogy a Zobor lankáin, a kanyargó Nyitra mentén a szlovák nyelvtengerben nagy kiterjedésű magyar etnikum van, melynek népe a palóc nyelvjárást beszéli, melyek nagyrészt napjainkig megőrizték palóc nyelvük tisztaságát, régi népszokásaikat, népviseletüket, a babonás szokásokat, az evangélikus ünnepségek szertartásos népszokásait, az évszázados tradíciókat, tisztelt a múlt hagyományait, melyeket ősei hagytak rá örökségképpen. Őserejének forrásából táplálja nyelvét, mely dacol a lemorzsolódás és idegen hatások viharfelhőivel. Elkerülhetetlen természetesen a beszédében megmutatókozó szlovák hatás és főleg az újkeletű szlovák szavak meghonosulása beszédében. Ez a jelenség főleg a fiatalok nyelvében, a városok közelében és a nyelvhatár falvaiban szembetűnő. Az idősebb nemzedék, főleg, akik nem igen jutnak túl a falu határán, nem keverik a nyelveket és ma is azt a régi kifejezésmódot használják, mely jellegzetessége a palóc nyelvjárásnak.

A palóc nyelvjárás fészke Béd, Csitár, Gerencsér, Ghymes, Kolon, Lajosfalv, Menyhe, Nagycétény, Kiscétény, Pográny, Zsére, Lédec, Egerszeg, Vicsápapáti, Geszte, Alsóbodok, Bábindal, Nagyhind, Csehi, Kalász, Berencs, Nagyfalu, de a távolabbi Nemespann, Tild, a nyelvhatáron fekvő Aha, Csiffár falvakban is erősen kiérezhető a palóc hatás. Egy-egy faluban az évszázadok során külön kis nyelvszigetek alakultak ki, melyek érdekesen színezik a palócok nyelvét. Az etnikum déli határán fekvő Nagycétény palóc nyelvezte pl. éppen a zoboraljai palóc falvakkal való érintkezés révén őrizte meg nyelvének sajátosságait. Nyelve közel áll a mátyusföldi nyelvjáráshoz, de sokkal több benne a zoboraljai palóc vonás.

A zoboraljai palóc nyelvjárás lényegesen különbözik más tájegységek nyelvétől. Olyan hangtani, alaktani és mondattani sajátosságokkal bír, melyeket a köznyelv nem ismer. A nyílt és zárt hangok változásai, a szóképzés és ragozás jellegzetességei, a mondatok szerkezete merőben ellenkezik a köznyelv szabályaival. A szavakban előforduló magas és mély mgh.-k keveredése, az illeszkedési szabállyal ellenkező szóképzések, a hangzók palatizálása, mássalhangzóváltozások és a depalatizáció, a hangzoeltűnések, a hangátvetés, sajátos szóképzései a népetimológiának a nyelvjárás jellegzetes tulajdonságait képezik, melyekhez hozzájárulnak a köznyelvben ismeretlen tájszavak és sajátos mondatképzések. A nyelvjárás az e-ző, í-ző tájnyelvek közé tartozik. A szavak kiejtése mind a nyílt, mind a zárt hangoknál elütő, és éppen ez adja meg a palóc kiejtés zamatát. A beszéd érdekesen dallamos, néhol elhúzott. A gyökeres palóc hatás legerősebb a Zobor alján fekvő falvakban. Itt éppen a kiegyenlítő hatás hiánya folytán, az elszigetelődés természetes következményeként maradtak meg a nyelvjárási típusok, melyek tisztán őrizték meg sajátosságaikat.

A csavaros ésjárású palóc beszédmodorában és mondatfűzésében is hű maradt természetéhez. Bármilyen egyszerű dologról van szó, kedveli a körülírást. Hosszú mondatokba süllyesztí a lényegét. Ez a beszédmodor talán arra vezethető vissza, hogy csak lélektanilag magyarázható óvatossággal párosult elővigyázatosság, bizalmatlansággal kapcsolatos agyafúrtság fejlődött ki ésjárásában az elszigeteltség évszázadai során. Jellemző a zoboraljai palóc bizalmatlansága az idegennel szemben.

Templomjáró, vallásos, de hisz a régen meggyökerezett babonákban. Szorgalmas, megfontolt, önértés és makacs. Általában konzervatív gondolkodás jellemzi, de a hasznosnak vélt újításokat előszeretettel fogadja. A palóc falvak, mint a kisebbségi magyarság kultúrtörökvéseinek végvárszerű bástyái jelentős szerephez jutottak a nemzeti öntudat, a nyelv és a nyomtatott betű, a falukultúra, évszázados népszokások, népdalok, hagyományok, népviselet ápolása terén.

Történelmi tény, hogy az ősi települések népeit pusztító háborúskodások, a tatárjárás, a törökvilág, a különféle ragályok, mint a kolera és pestis okozta emberanyag-pusztítás alaposan megritkította a falvak népének sorait, és olyan nagyarányú telepítésekre volt szükség e termékeny vidéken, mely a maga nemében szinte egyedülálló volt. Települések tűntek el nyomtalanul, új települések keletkeztek, és az évszázadok kódbevesző homályában tanácstalanul topognak a történészek, etnográfusok, kutatók.

Palóc népszokások a Zoboralján

A zoboraljai palóc félsziget, a Vicsápapáti—Lédec—Nagycétény—Berencs határolta nagy kiterjedésű tájegység jellegzetes falvaiban a népviselet, hagyományok, népszokások ápolása napjainkban se megy ritkaságszámba, és a palóc népdalkincs gyöngyszemei felcsendülnek a dalos ajkakon a pogánykor hiedelmeinek bűvkörében keletkezett ősi népszokások alkalmával.

A Nyitra-vidéki magyar etnikum palóc falvaiban a falusi élethez szorosan hozzátartoztak az elmaradhatatlan népszokások, de a századforduló idejétől fokozatosan csökkent az ősi népszokások száma. A régi falu élete elképzelhetetlen volt a fonó, kukoricafosztás, tollfosztás, aratóünnep, májusfaállítás, szerelemfaégetés, szegényfa ültetés, betlehemjárás, halotti tor, lakásköledálás és sok más szertartásos népszokás nélkül, melyek közül sok csupán emlék maradt, illetve szerényebb keretek közé szorult.

A fonóban napnyugtával indult meg az élet. Vig énekszó és harmonika hangjai mellett folyt a munka és a szórakozás. A fonó volt az a hely ahol esténként hosszabb időt tölthettek a fiatalok, és a munka mellett egyengette a fiatal szívek egymásra találásának útját. Itt szövődtek az ábrándos álmok, melyek szerelemmé értek és tűzhelyalapítással végződtek, hasonlóan a kukoricafosztáshoz, tollfosztáshoz, ahol a munka melletti tréfás enyelgés, vig hancúrozás szintén a házasságkötés előjele volt.

Az újonnan épült ház avatási ünnepségén a rokonok és jóbarátok gyűlnek össze. Rignusokban és tréfás köszöntőkben nincs hiány. Sok helyütt még ma is szokás macskát eresztetni a szobába és rácsukni az ajtót. A nyitott ablakon át csalogatják ki a szobából. A néphit szerint, ha a macska nem az ablakon keresztül jutna ki a szabadba, a ház asszonya egy éven belül meghalna. A vendégeskedés imádsággal és fohászkodással kezdődik, hogy tűzvész, árvíz ne érje a házat. A háziasszony szenteltvízzel hinti meg minden helyiség sarkait, nehogy a gonosz szellem rejtekhelyet találjon a házban.

A temetési szertartást megelőzően a felravatalozott halotthoz siratóasszonyok jöttek, akik éjjel-nappal rózsafüzért morzsolva fennhangon imádkoztak, siránkoztak. Szerepük a koporsó leszögezésével ért véget. A temetésen részt vett a falu aprajánagyja. Ez a részvétel nem olcsó szórakozást jelentett, hanem lelki kényszer kielégítése volt, melyet az erkölcsi kötelesség diktált. A hosszadalmas temetési szertartáson az elhunytat hosszú strófákban búcsúztatták a szülőktől, testvérektől, rokonoktól, barátoktól, szomszédoktól, lovaitól, kedvelt tárgyaitól. A temetést követő halotti torósi szokása az utóbbi évtizedekben már nem tivornyát jelentett, hanem a gyászoló család közeli rokonainak egyszerű megvendéglését. A késő esti órákba nyúló, borongós hangulatú halotti tor, evés és mértékletes ivás közben az örökre eltávozottira történő visszaemlékezések, gyermekkori emlékeinek, élete epizódjainak felidézése, jó tulajdonságainak felsorolása jegyében megy végbe.

A májusfaállítás legendás múlttal bír. Április utolsó éjszakáján a legények csoportokba verődve vágtak neki az erdőnek, és döntögették ki a szálfákat, meglistogattva szekerekre rakták, és május elsejének hajnalán már ott díszlett a melyre ássott gödrében a szalagokkal feldíszített májusfa a legény szíve választottjának ablaka alatt. A múlt században a májusfaültetés még szertartásos énekszóval, hajnali vendégeskedéssel, fánksütéssel, borozással zajlott le. A századforduló után azonban már csak nagy titokban ültették a májfat a szerelmes szívű legények a kedvesük udvarába. A fokozott erdővédelem, tilalom, szigorú büntetések elejét vették a tömeges fairtásnak. Az áristom veszélyére a legényvirtus alábbhagyott, és az évek múlásával egyre ritkább lett a díszes májfa a lányos házak udvarán.

A májusfa a napéjgyenlőség dátumáig hirdette a szerelem élni akarását. A Szentivánéj misztikus sötétjében megelevenedett a határ. A leányok kezükben a májusfa gondosan összegyűjtött elszáradt gallyaival surrantak ki a mezőre, ahol a legények rakták a tüzeket, szalmakötegeket hányva a parázsra. A leányok a lángokba vetették a szerelemfa elszáradt gallyait, majd vígan dalolva szaladtak a tűznek és átugrálták. Ha a legény a parászat széttaposta, sebet ütött a szerelmes szívű leány lelkén, mert ez azt jelentette, hogy más választ élettársul. Ha azonban nem nyúlt a parázshoz, a leány újabb gallyakat szórt a tűzre, hogy ismét fellángoljon a Szentiván tüze, mert rövidesen várható a kézfogó. Számatalan kisebb-nagyobb máglya lobogott az éjszakai határban. Hajnaltájt szakadt vége a pogány szertartásnak, és az egymásratalálást fiatalok a szentivánéji tűz melegével a szívükben egymást átölelve, vígan dalolva vonultak a faluba.

A szentivánéji máglyarakásoknak a tűzrendészeti előírások szigorúbb alkalmazása vetett véget. Egyes falvakban a tilalom ellenére összegyűlő fiatalokat szétkergették, megbotozták. A feljegyzések szerint egyre szigorúbban büntették a máglyagyújtást. Csupán Zsérén hódolnak még ma is ennek a régi népszokásnak, és a zsérei hegyoldalon fellobognak a szentivánéji tüzek.

Egy régi verstöredék arra vall, hogy Kolonban a falu öregasszonyai is részt vettek a szerelmes szívű fiatalok szentivánéji ünnepén, de örök rejtély marad, hogy mi volt a szerepük.

Tüzt megrakájjuk, négyszögre rakájjuk,
Egyik szögin ülnek szép öreg asszonyok,
A másikon ülnek szép hajadon lányok,
A negyedik szögin szép ifjú legények.

Egy másik verstöredék szerint távozás előtt gondosan eloltották a tüzeket, s így a tűzrendészeti tilalmak, melyek kiirtották ezt az ősi népszokást, nyilván indokolatlanok voltak, és kézenfekvőbb az a feltevés, hogy a falvak papjainak beavatkozása eredményezte a szigorú beavatkozást, mert nem nézték jó szemmel a pogány eredetű népszokást.

Csak addig velágoj,
Míg én veled leszek,
Ha én töled elmék,
Már te is aludjál.

A zoboraljai szerelemafégetés volt a legősibb pogány eredetű népszokás, mely népdalgyűjtő körútján Kodály Zoltán figyelmét is megragadta, amikor fonográfjával járva a zoboraljai falvakat, mentette meg a feledéstől a palóc népdalköltészet értékeit és a szentivánéji szerelemafégetés néhány rigmusát.

A búcsú, aratóünnepség, szüreti mulatság vonzóereje nem csökkent. Az aratóünnepségek e vidéken különösen nagy jelentőséggel bírtak, hiszen a Zobor vidéke egyike a megye legtermékenyebb területeinek. A cséplés befejezésével vette kezdetét az aratóünnepség, az ünneplőbe öltözött asszonyok, leányok, legények, aratók festői felvonulásával. Felköszöntötték a gazdát — sok helyütt verses rigmusokban —, majd művészi kivitelű, virágokkal és szalagokkal dúsan díszített búzakoszorút nyújtottak át a vendéglátó gazdának, akinek karjára színes szalagot kötött a legfiatalabb marokszedő leány. Ezt követték a jókívánságok, felköszöntők versben és prózában. Víg lakoma és ártatlan tréfák hosszú sora következett, mindez persze az elmaradhatatlan muzsikaszó és tánc mellett. Sertés és számtalan szárnyas halála, nagy mennyiségű mákos, diós kalács, túrós lepény tarkították az étrendet. Csapra ütött boroshordók, mézespálinka, szilvórium emelték a hangulatot. Nem ment ritkaságszámba az ökörsületes sem. A vigalmat sok helyütt tarkította a zsákbaftás, lepényevés, póznára mászás és egyéb bohóságok, melyeknek a serdülő ifjúság hódolt. A vigadó aratók és a vendégek a hajnali órákig ropták a táncot.

A zoboraljai palócföld gazdasági jelentőségére mutat, hogy évek óta napjainkban is a tájegység peremén. Nyitran rendezik meg az Országos Aratóünnepélyt, melyen az ország minden részéből százezernél több látogató vesz részt. Az 1969-es kétnapos aratóünnepség keretében országos mezőgazdasági és élelmiszeripari kiállítás, sportesemények: falusi sportegyesületek röplabda, asztalitenisz, kézilabdatorna, sakkvillámvérseny, futball II. ligamérkőzés került lebonyolításra. Zene- és táncgyűttesek szerepeltek, az Ifjú Szívek, Lúcsnica és más népi együttesek három órás kulturális, szórakoztató műsort mutattak be. Jelképes kocsik felvonulása, tűzijáték, zene és tánc a város utcáin, népmulatság a Szigeten. Ez alkalommal ünnepi gyűlést rendeztek az állami gazdaságok, országos békegyűlést a Földművesszövetség, ünnepi aktívát a földművesszövetkezet tagjai. Az aratási vásárvároska kiállítási pavilonjai és sátrai köztük a falusi földművesszövetkezetek sátrai óriási forgalmat bonyolítottak le. Az utóbbiakban disznótoros falatok, a burcsák és az újbó örvendett nagy kelendőségek. Szín pompás képet mutatott a falusi csoportok festői népviseletű felvonulása.

Az egykor megyeszerte híres palóc szüreti mulatságok vonzóereje és jelentősége változatlanul megmaradt. A zobori borok, a csermányi gyógybor, — melyet az első világháború előtt a budapesti gyógyszertárakban apró palackokban árusítottak — csakúgy, mint a pogrányi, cétényi, koloni borok és a palócföld többi falvának termése kiállításokon vitte el a pálmát.

A szüreti multság népszokásai nem sokban különböznek a más vidéken dívó szokásoktól, és a szüreti népszokások kis eltéréssel olyanok, mint az általában ismert falusi szüret.

A nyitraszegi eredetű parázsolás évszázados karácsonyi népszokása még néhány évtizeddel ezelőtt a legtöbb palóc faluban ismert volt. Verses köszöntő ez, melyet karácsony táján mondtak el, a rokonok, szomszédok látogatása alkalmával is. Ez a szokás még abból az időből származik, amikor a falu papja és a kántor járta végig a falut karácsonyi jókívánattal. Parázsra hintett tömjén illata szállt a levegőben, a ministráns egész úton szorgalmasan csilingelt. A portára érve hangzott el a parázsolás köszöntője:

Szerencsés ünnepeket kívánok kéteknek,
S hogy tiszta szívből ünnepeljünk,
Krisztus urunk születése napján,
Adjon Isten a gazdának bort, búzát,
Gazdasszonynak tyúkot, lúdat,
A legénynek egy szép mátkát,
A lányoknak azonszerint,
Országunkban rendet, békességet,
Holtunk után örök üdvösséget.

Ezt követte az ostyahordás. A falu kántora nagy mennyiségben sütötte a karácsonyi ostyát, melyet apró diákjaival hordatott szét a faluba. Az ajándék-ostyáért pénzt, gabonát vagy egyéb termékeket kapott ellenértékként, főleg babot, mákot, lencsét, aszalt gombát, szárított gyümölcsöt. A gyerekek is a parázsolás-köszöntővel állítottak be a gazdákhöz. Az idők folyamán aztán a parázsolás-köszöntő általánossá vált a többi faluban is.

A családapa és a legkisebb fia karácsonyeste parázsra hintett tömjénnel füstölte ki a házat és a gazdasági épületeket, hogy kiűzze a gonosz szellemet. Az ajtófélfára krétával jegyezte fel a tömjénes füstölés megtörténtét, hogy távol tartsa a gonosz szellemet a visszatéréstől. A karácsonyi vacsora előtt a család a parázsolás-köszöntővel üdvözli az ünnepet. Ezután következhet a karácsonyi vacsora, melynek fő kellékei a morvány, a karácsonyi fonott kalács, mézespálinka, ostya, méz, dió, alma, aszaltszilva-leves, hal és mákos guba.

A palóc kézfogás és lakodalom fényes külsőségek között megy végbe. A lakodalom kiadásaira nagy összegeket áldoznak. Ma sem ritkaság a napokig tartó lakodalmi vigadozás. Az ősrégi leánykérési és lakodalmi szokások pontosan a réges-régen megállapított szertartás szerint zajlanak le.

Ha a szülők ellenzik a házasságot, úgy a régi szokás szerint, — mely Nyitragerecséren keletkezett és elterjedt a többi faluban is — a leány körül legyeskedő legényt beinvitálják a szobába és egy padra ültetik, melyen a házigazda is helyet foglal. Beszélgetés közben a leány apja egyre közelebb húzódik a legényhez, míg le nem szorítja a padról. Így adják tudtára, hogy udvarlását nem veszik szívesen, és más lány után kell néznie. Ha a legényt kásával kínálják meg, ez ugyanazt jelenti, és ezért ezt az ételt kitoló kásának hívják.